

ЗАРУБІЖНА ПРЕСОВА ІНФОРМАЦІЯ ПРО ПРИЧИНИ ТА ПОЧАТОК РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014–2018 рр.: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

О. О. Григор'єва, О. П. Іваницька

Анотація. У статті проаналізовано інформацію, яка міститься у зарубіжній газетній періодиці, з'ясовано її види, жанри та походження. На основі газетної інформації вивчені у компаративному ключі причини та початок російсько-української війни 2014-2018 років.

Ключові слова: російсько-українська війна, газетна періодика, РФ, США, компаративний аналіз.

Усебічне вивчення причин, початку та перебігу російсько-української війни 2014–2018 років було й залишається важливим завданням вітчизняної історичної та політичної наук. Важливим чинником у комплексному та системному дослідженні цієї проблематики є пошук, систематизація та аналіз джерельної бази. Пресова інформація є невід'ємною і вагомою складовою частиною історичних джерел, яка у поєднанні й співставленні з іншими джерелами дозволяє простежити крок за кроком розвиток тієї чи іншої події. Фундаторами вітчизняних теоретичних та прикладних джерелознавчих студій є А. В. Санцевич, М. Я. Варшавчик, М. Ф. Дмитрієнко, зарубіжних – І. Д. Ковальченко та інші. Всі вони акцентують нашу увагу на значущості преси як джерела. Так, наприклад, З. В. Ждановська, М. Ф. Дмитрієнко підкреслюють, що преса є «комплексним» джерелом, «сховищем» інших видів джерел [1]. Актуальність і необхідність аналізу матеріалів преси полягає також у наявності латентної (навмисної і ненавмисної) інформації, яка здебільшого міститься у газетних статтях. Як вважає М. Я. Варшавчик, така інформація розкриває мотиви і мету публікації, концепцію автора і газети у цілому [2].

Історіографія російсько-української війни 2014-2018 р.р. перебуває на стадії свого становлення. Вона репрезентована низкою українських науковців, таких як С.С. Троян [3], Л. Л. Залізник [4], В. В. Головка [5], А. А. Соболев [6], П. Гай-Нижник [7], Л. В. Чупрій [7], А. М. Дацюк [8], А. С. Баскакова [9], які в своїх дослідженнях висвітлюють історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни, українсько-російські відносини в контексті геополітичного протиборства, політичні чинники московської агресії проти України та становище України в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії. Водночас в українській історіографії відсутні наукові статті, які б з'ясовували причини та початок російсько-української війни 2014–2018 рр. на базі компаративістського аналізу пресової інформації зарубіжних періодичних видань.

Мета і завдання статті полягають у компаративістському співставленні фактів, інтерпретацій, оцінок, почерпнутих із американської та російської газетної періодики, стосовно причин та початку російсько-української війни 2014–2018 рр.

У проаналізованій нами зарубіжній газетній періодиці («Foreign Policy», «Foreign Affairs», «The Washington Post», «Красная звезда», «Аргументы и факты» «РИА Новости», «Известия») друкувались матеріали, різноманітні за видами, жанрами та походженням. Особливо цінним є газетно-публіцистичний жанр, до якого відносяться замітки, кореспонденція, репортажі, звіти, інтерв'ю, статті (передові, редакційні, пропагандистські тощо), нариси, фейлетони та інше. Вони різняться не лише певними літературно-стилістичними засобами, а й переважанням у них різних шарів інформації.

В американські періодиці присвячувались окремі випуски під загальним заголовком «Путінська Росія», окремі статті, замітки та інтерв'ю поміщались на шпальтах під назвами «Чому Путін захопив Крим», «Зовнішня політика Путіна», «Раптово неминучий «суверенітет» Криму», «Російський новий план для Криму: Вегас на Чорному морі?» та «Путін каже, що його анексія Криму є стратегічною, і Росія не буде ізольована».

Відомості про російсько-українську війну 2014–2018 рр., її різні аспекти у російські періодиці друкувались під заголовками пропагандистського спрямування: «Віддайте майдан Януковичу», «Боротьба за євроінтеграцію довела до крові», «Тепер це точно війна», «Крим готовий сказати своє слово», «Крим: день перемоги», «Відновлення єдності».

При огляді американської та російської преси ми враховували щорічні незалежні дослідження та супроводжуючі рейтинги про стан свободи преси в країнах світу. Рейтинг свободи преси 2014 від Freedom House, міжнародної правозахисної неурядової організації, фіксує свободу преси в США у категорії «вільна» (21 бал при найкращому результаті 0 – «вільна»), а Росії – «невільна» (81 бал) з їх розривом у 60 балів [10]. Всесвітній індекс свободи преси від впливової міжнародної неурядової організації Репортери без кордонів у 2015 році розмістив США на 49 місці, Росію на 152 місці зі 180 країн світу [11].

Ці дані засвідчують, що країни посідають місця у різних половинах рейтингів. ЗМІ Росії залежні від уподобань своїх власників, а насильство, погрози, залякування і переслідування працівників та організацій ЗМІ тривають. Американська преса вважається однією з прогресивних за оперативністю, актуальністю аналізу подій та об'ємом пропонованого матеріалу, масштабами читацького загалу та об'єктивністю. Політологи стверджують, що пресова інформація є м'якою силою США, за допомогою якої Вашингтон здійснює вплив на інших акторів міжнародних відносин (країни, інформаційні агентства, аналітичні центри, бізнесові кола тощо) та приваблює чисельну аудиторію як власну, так і зарубіжну.

Разом з тим медіа-ресурси застосовуються як механізм маніпуляції поглядами на зовнішню політику, її суть та зміст. Один із засновників так званої медіа-психології і телевізійних досліджень, німецький психолог Джо Гребел писав: «Сучасним війнам потрібні ЗМІ; ЗМІ необхідні війни» [12]. Він пояснював, що більшість урядів не виграють війни без підтримки населення, яка залежить від переконань і віри громадян у необхідність та доцільність ведення військових дій у царині захисту національних інтересів. Відомо, що переважна більшість сучасного молодого покоління не має військового досвіду, тому їх знання про війни формуються здебільшого із засобів масових комунікацій. Таким чином, пресові матеріали є одним із найбільш важливих засобів та елементів військової стратегії кожної держави. Підтвердженням цього може слугувати сучасна російсько-українська війна.

Одне з дискусійних питань досліджуваної нами проблематики полягає у визначенні дати початку нинішньої російсько-української війни. В українському законодавстві чітко визначена дата та події, які вважаються відліком військових дій між РФ і Україною. Ухвалений Верховною Радою України закон визначає офіційну дату початку окупації півострова Крим військами Російської Федерації. Це сталося, відповідно до закону, 20 лютого 2014 року. В пояснювальній записці до закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» наголошується, що «фактичне захоплення Верховної ради АРК сталося 26 лютого 2014 року, а порушення Збройними силами РФ порядку перетину державного кордону та незаконне перебування на українській території, з метою окупації півострова – ще 20 лютого 2014 року» [13].

У законі України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» акцентується на тому, що збройна агресія Російської Федерації розпочалася з неоголошених і прихованих вторгнень на територію України підрозділів збройних сил та інших силових відомств Російської Федерації, а також шляхом організації та підтримки сепаратистської і терористичної діяльності всередині країни [14].

Матеріали, які розміщувались на шпальтах «Foreign Affairs», зокрема у № 3 за 2016 рік, пропонують історичний екскурс щодо підготовки російської агресії проти України. На думку одного з активних дописувачів цього журналу, російського політолога Дмитра Треніна, директора Московського центру Карнегі, її розпочав Кремль ще у 2008 році. Саме тоді В. Путін ініціював військові реформи і суттєве збільшення витрат на ЗС РФ. Автор у статті «Відновлення російської військової потуги» зазначає, що одразу

після масових протестів українців на Євромайдані та втечі В. Януковича з України у лютому 2014 р. Москва дислокувала солдатів в немаркованій уніформі для захоплення стратегічної інфраструктури півострова Крим, який було анексовано 18 березня 2014 року. Згодом демонстрації проросійських груп в Донбасі переросли в збройний конфлікт між урядом України та підтримуваними Росією сепаратистськими силами самопроголошених Донецької і Луганської Народних Республік. У американських ЗМІ російське втручання охрестили «гібридною війною»: забезпечення матеріально-технічної і розвідувальної підтримки проросійських сепаратистів на Донбасі та проведення військових навчань поруч з українським кордоном з метою дестабілізації центральної української влади [15].

Тема окупації Криму у російській періодиці практично не висвітлювалась, на відміну від проблеми Євромайдану. Російська газета «Аргументи і факти» пропонує наступну хроніку подій «Кримської весни»: 16 березня 2014 року в Криму і Севастополі відбувся референдум, за результатами якого близько 97% виборців республіки і 95,6% виборців міста проголосували за возз'єднання півострова з Росією. Через два дні, 18 березня, в Георгіївському залі Кремля був підписаний договір про включення Криму і Севастополя до складу РФ [16].

Сили спеціальних операцій РФ, які вторглися на територію півострова, були названі таким узагальнюючим і аморфним терміном як зелені «ввічливі люди». «27 лютого на території Криму з'явилися озброєні люди в камуфляжній формі без розпізнавальних знаків. Вони взяли під свій контроль Верховну Раду Криму і блокували ряд адміністративних будівель» [17]. Лейтмотивом «Кримської промови» В. Путіна від 18 березня 2014 р. було те, що анексія Криму виправдовувалась фальшуванням спільної історії з «братським» українським народом та захистом російськомовного населення на споконвічно російській землі [18]. Під час прес-конференції 17 квітня 2014 року президент РФ В. Путін повідомив, що ці «ввічливі люди» були представниками ЗС РФ. Вторгнення на територію України Кремль також пояснював захистом російськомовного населення від радикально налаштованих українських націоналістів [19].

На противагу цьому американські експерти, зокрема на шпальтах найбільшої газети «The Washington Post» та «Foreign Policy», наголошують на умовності та безпідставності тверджень щодо утисків російськомовного населення, заперечують пропагований російською пресою поділ України на російськомовний Схід та проєвропейський Захід [20].

Співробітники російського Центра європейських досліджень запропонували експертну оцінку щодо політичного та соціально-економічного становища України. «Процес вестернізації України, ініційований ззовні і який перейшов в активну фазу в грудні 2013 року, викликав у країні масштабну кризу, яка стосується усіх життєвих сфер українського суспільства... Найбільш рельєфно це появилось у царині української зовнішньої заборгованості, зокрема перед Росією, яка виникли через «війну» на Сході України, яку, як стверджують на Заході, генерувала Росія» [21].

На шпальтах газети «Красная звезда» знаходимо порівняльний аналіз військових потенціалів РФ та України станом на 2013–2014 роки. Становище ЗС РФ оцінювався в очевидно перебільшеному та оптимістичному ключі. Зокрема йшлося про закупівлю озброєння, воєнної і спеціальної техніки, підвищення інтенсивності воєнної підготовки, медичного обслуговування військовослужбовців, при цьому зазначалося, що план набору на контрактну службу виконаний на 127 відсотків [22]. Натомість щодо України йшлося про несвоєчасне прийняття держбюджету України, яке відбулося без обговорень і участі парламентської опозиції. Автор статті «Військовий бюджет в дефіциті» зазначає, що витрати на оборону в Україні скоротились майже на 5 відсотків, а фінансування виробництва озброєнь і військової техніки – на 39 відсотків у порівнянні з 2013 роком. Скорочувалась і загальна чисельність ЗС України, за даними автора, на 2,5 тис. офіцерів у 2014 році [23]. Підсумовуючи цей сюжет, зауважимо, що характеристика оборонної спроможності України у винятково негативному ключі провокувала Кремль на реалізацію своїх агресивних планів щодо України.

На відміну від російської преси, у американській різноаспектно розкриваються питання подальшого правового статусу кримських татар на Кримському півострові. На сторінках «The New York Times» та «Washington Post» знаходимо фактологічне підтвердження російського шантажу та залякування національної меншини, аби та визнала результати референдуму та російську окупацію Криму [24]. Застосовуючи таку форму журналістського жанру як інтерв'ю з кримськотатарськими політичними діячами Мустафою Джемільєвим та Рафатом Чубаровим, газетні матеріали засвідчують глибоке занепокоєння кримськотатарського народу перспективою повернення російського правління та аналогіями про примусові депортації сталінського режиму мусульманських татар сімдесят років тому до Центральної Азії [25].

Таким чином, досліджувана нами проблематика, яка базується на матеріалах періодичних видань є перспективною і потребує подальшого глибокого дослідження. Пресова інформація є незамінним джерелом до вивчення причин, початку та перебігу сучасної російсько-української війни. Компаративний метод дослідження, здійснений у статті, дозволив з'ясувати різні підходи, тлумачення та оцінки щодо різних аспектів російської агресії проти України. Водночас аналіз газетних матеріалів дозволяє стверджувати, що від рівня демократичності політичного режиму великою мірою залежить всебічність та об'єктивність пресової інформації.

Аннотація. В статті проаналізовано інформацію зарубіжної газетної періодики, определены её види, жанры и происхождение. На основе газетной информации изучены в компаративном ключе причины и начало русско-украинской войны 2014–2018 годов.

Ключевые слова: российско-украинская война, газетная периодика, РФ, США, компаративный анализ.

Abstracts. The information of the newspaper periodicals is analyzed in this article, its types, genre and origin are studied out. Based on newspaper information the preconditions and the beginning of the events of the Russian-Ukrainian war of 2014-2018 are studied within a comparative method.

Key words: The Russian-Ukrainian war, the newspaper periodicals, Russia, the USA, comparative analysis.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Дмитрієнко М.Ф. Більшовицька преса України 1917–1918 рр. як історичне джерело. К., 1967. С.8; Ждановская З. В. Большевитская переодическая печать как источник при изучении КПСС (1900–1917). М., 1965. С. 9.
2. Варшавчик М. А. Источниковедение истории КПСС. М., 1989. С.187.
3. Троян С. Сучасні українсько-російські відносини в контексті конфлікту 2013–2015 рр. *Історія в рідній школі*. 2015. № 5. С. 16–20.
4. Залізник Л. Історичні витоки та цивілізаційні передумови російсько-української війни 2014–2016 рр. *Українознавство*. 2016. № 3. С. 26–39.
5. Головкин В. Україна в умовах антитерористичної операції та російської збройної агресії (2014 р.). *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 176–193.
6. Соболев А. Нова зовнішня політика Кремля на українському напрямку. *Стратегічні пріоритети*. 2014. № 3. С. 14–22.
7. Гай-Нижник П., Чупрій Л. Російсько-українська війна: особливості розв'язання військово-політичного конфлікту на Сході і Півдні України за сучасних геополітичних умов. *Українознавство*. 2016. № 4. С. 103–121.
8. Дацюк А. Політичні чинники московської агресії проти України. *Молода нація*. 2015. № 53. С. 85–89.
9. Баскакова А. «Кримські проблеми» в українсько-російських відносинах: теорія та методологія дослідження. *Грані*. 2015. червень. № 6. С. 185–191.
10. Freedom of the Press 2014. URL: <https://freedomhouse.org/report/freedom-press/freedom-press-2014>.
11. 2015 World Press Freedom Index. URL: <https://rsf.org/en/ranking/2015#>.
12. Groebel Jo The Role of the Mass Media in Modern Wars. *War: A Cruel Necessity?: The Bases of Institutionalized Violence* / edited by Robert A. Hinde, Helen E. Watson. Tauris Academic Studies, 1995. P.143.
13. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1207-18/paran2#n2>.
14. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2268-19>.
15. Trenin D. The revival of the Russian military. *Foreign Affairs*. 2016. № 3. P. 23–29.

16. Шевальє Е. Как Крым вошёл в состав России: хроника событий. *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1466832>.
17. Что такое День «вежливых людей»? *Аргументы и факты*. URL: <http://www.aif.ru/dontknows/file/1336933>.
18. Мохов В. Восстановление единства. *Красная звезда*. № 47. 2014. 19 марта. Ст. 1, 3.
19. Snyder T. Dear Kremlin: Careful with Crimea. *Foreign Policy*. 2014. February 26.
20. Kozłowska H. All (Not) Quiet on Ukraine's Eastern Front. *Foreign Policy*. 2014. February 25.
21. Невская А., Олеченко В. Украина: факторы инвестиционных перспектив. *Международная жизнь*. URL: <https://interaffairs.ru/jauthor/material/1457>.
22. Тихонов А. Главные задачи года. *Красная звезда*. № 4. 2014. 15 января. Ст. 1.
23. Александров А. Военный бюджет в дефиците. *Красная звезда*. № 7. 2014. 18 января. Ст.3.
24. Shevel O. To strengthen claims on Crimea, Russia and Ukraine woo Crimean Tatars. 2014. March 25. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2014/03/25/to-strengthen-claims-on-crimea-russia-and-ukraine-woo-crimean-tatars/>.
25. Crimean Tatars Ponder the Return of Russian Rule. *The New York Times*. 2014. March 3. URL: <https://www.nytimes.com/2014/03/02/world/europe/crimean-tatars-ponder-the-return-of-russian-rule.html>.

УДК 930.2 (447) «1939 – 1945»

МЕМУАРНА ЛІТЕРАТУРА В ДОСЛІДЖЕННІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Д. О. Грідіна, Н. Р. Темірова

Анотація. Мемуарна література має важливе значення для вивчення історії, оскільки містить інформацію, яка відсутня в інших видах джерел, часто унікальну. Увага зосереджена на мемуарах учасників та очевидців подій Другої світової війни на українських теренах. Вони об'єднані у групи: спогади військово-політичних; мемуари учасників Руху опору; особисті записи остарбайтерів; спогади «дітей війни». За своїм характером мемуари близькі до художньої літератури, вони яскравіше за інші джерела відображають колорит, дух часу, його героїку, настрої, а також поведінку конкретних людей. У мемуарах реалізується історична самосвідомість особистості, що зумовлює їхню специфіку: ретроспективний характер відтворення дійсності, високий рівень суб'єктивності, виразне емоційне забарвлення.

Ключові слова: мемуарна література, спогади, Друга світова війна.

У межах антропологічного повороту до постаті «звичайної людини» в історії, що відбувся в останні десятиліття в гуманітарних науках, особливого значення набули матеріали особового походження. Через це свідки та учасники історичних подій отримали право «власного голосу» в історії, що дозволяє переглянути, доповнити чи навіть подивитися заново на традиційні історичні сюжети. Сьогодні за джерелами особового походження все частіше закріплюється таке поняття як «я-документи» або «его-документи», хоча вони можуть стосуватися не тільки «себе», але ще «інших» [1]. У вивченні історії Другої світової війни загалом особові матеріали набувають надзвичайно важливого значення, адже багато десятиліть людська історія була виключена з офіційного дискурсу про Другу світову війну. Спогади очевидців драматичних подій років війни дозволяють, по-перше, заповнити «білі плями» в історії, що утворилися за тоталітарної доби в історичній науці, а, по-друге, різні види особових матеріалів уможливають актуалізацію індивідуального і колективного досвіду різних людей, їхні стереотипні і неординарні вчинки, стратегії виживання і самопрезентації.

Джерелознавчому опрацюванню мемуарів присвячені нечисленні статті та дисертаційні роботи з окремих питань мемуаристики відповідно до мети їхнього конкретного дослідження та навчальні посібники, які більшою мірою концентрують увагу на практичному джерелознавстві [2, с. 67]. Тобто спеціальних досліджень із зазначеної нами проблеми не виявлено. На сьогодні мемуарні джерела до вивчення історії Другої світової війни проаналізовані достатньо фрагментарно.